

EINDRAPPORT

Garanties, leningen en revolverende fondsen

Quickscan

Zuid-Holland | oktober 2018

Voorwoord

De Randstadprovincies maken allen gebruik van verschillende financiële instrumenten, zoals subsidies, garanties en leningen. Enkele jaren geleden heeft de Rekenkamer reeds uitgebreid onderzoek gedaan naar subsidies. In het najaar van 2017 heeft de Programmaraad het onderwerp garanties en leningen hoog geprioriteerd. Daarbij is gevraagd of de Rekenkamer ook de (revolverende) fondsen bij het onderzoek wil betrekken, die de afgelopen jaren steeds vaker worden ingezet door overheden. Het idee van een revolverend fonds is dat geld niet eenmalig aan projecten wordt besteed, maar dat het geld meerdere keren (revolverend) kan worden geïnvesteerd. De provincies leveren kapitaal aan revolverende fondsen en/of zijn aandeelhouder van de organisatie die het fonds beheert.

De Rekenkamer heeft besloten om dit onderzoek uit te voeren in de vorm van een quickscan. Zoals gebruikelijk bevat deze rapportage een provincievergelijking om van elkaar te leren. Dat is bij dit onderzoek naar garanties, leningen en revolverende fondsen met name de bedoeling. In het bijzonder biedt het onderzoek PS een overzicht van het gebruik van garanties, leningen en revolverende fondsen in de Randstadprovincies en de informatievoorziening aan PS hierover. De Rekenkamer heeft hierbij gestreefd om de thematiek juist ook voor niet-financieel deskundigen inzichtelijk te maken.

Het onderzoek is tot ca. maart 2018 uitgevoerd door drs. Annelies Eggebeen, Majella de Vries MSc, Manon Laan MSc en drs. Linda Thompson (projectleider). In verband met herprioritering van het onderzoeksprogramma van de Rekenkamer is besloten dit onderzoek verder uit te voeren met ondersteuning van Twynstra Gudde. Intern is Manon Laan MSc actief bij het onderzoek betrokken gebleven.

dr.ir. Ans Hoenderdos-Metselaar MBA
bestuurder/directeur Randstedelijke Rekenkamer

Inhoudsopgave

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN 	4
PROVINCIEVERGELIJKING 	7
REACTIE GEDEPUTEERDE STATEN 	12
NAWOORD REKENKAMER 	14
1 INLEIDING	15
1.1 Aanleiding	15
1.2 Onderzoeksvragen, beoordelingscriteria en afbakening	15
2 ACHTERGROND	18
2.1 Vormen van garanties en leningen	18
2.2 Wet- en regelgeving	18
3 GARANTIES EN LENINGEN	19
3.1 Inleiding	19
3.2 Omvang en ontwikkeling garanties en leningen	19
3.3 Provinciaal beleid	20
3.4 Beheer	22
3.5 Informatievoorziening PS	23
4 REVOLVERENDE FONDSEN	25
4.1 Inleiding	25
4.2 Aard en omvang revolverende fondsen	25
4.3 Informatievoorziening PS	27
BIJLAGE A UITSTAANDE GARANTIES EN LENINGEN OP 31-12-2017	29
BIJLAGE B GERAADPLEEGDE BRONNEN	31
BIJLAGE C GERAADPLEEGDE PERSONEN	32

| Conclusies en aanbevelingen |

Garanties en leningen zijn een risicofactor voor de provincie, die kan worden beheerst. Het is van belang dat de provincies inzicht hebben in welke garanties en leningen zij hebben uitstaan en deze goed beheren. Goed beheer stelt de provincie in staat problemen tijdig te signaleren en maatregelen te treffen om verlies te voorkomen of zo veel mogelijk te beperken.

In het najaar van 2017 heeft de Programmaraad het onderwerp Garanties en leningen hoog geprioriteerd. Daarbij is gevraagd of de Rekenkamer ook de (revolverende) fondsen bij het onderzoek wil betrekken. Revolverende fondsen worden steeds vaker ingezet door overheden. Alle vier de Randstadprovincies hebben revolverende fondsen opgericht. Het idee van een revolverend fonds is dat geld niet eenmalig aan projecten wordt besteed, maar dat het geld meerdere keren (revolverend) kan worden ingezet. Veel gebruikte instrumenten voor revolverende fondsen binnen de Randstadprovincies zijn leningen en participaties; garanties komen ook voor. De provincies leveren kapitaal aan revolverende fondsen en/of zijn aandeelhouder van de organisatie die het fonds beheert.

De Rekenkamer heeft besloten om het onderzoek uit te voeren in de vorm van een quickscan. Doel van dit onderzoek is inzicht geven in het beleid en beheer van garanties en leningen en de financiële constructies van de revolverende fondsen in de vier Randstadprovincies, alsmede de informatievoorziening aan PS over het financieel risico van deze instrumenten. Voor het onderzoek zijn vijf onderzoeksvragen geformuleerd. Hieronder worden deze vragen beantwoord en zijn aanbevelingen voor PS opgenomen.

Beleid

1. Wat is het beleid dat de provincie heeft opgesteld ten aanzien van het verstrekken van garanties en leningen?

PS hebben in het Treasurystatuut als beleidsuitgangspunt vastgesteld dat er geen garanties of leningen worden verstrekt, tenzij in relatie tot de publieke taak anders wordt besloten (het 'nee, tenzij' principe). Dit dient door GS te worden gemotiveerd. Het uitgangspunt is inhoudelijk niet nader uitgewerkt. Voor het verstrekken van garanties en leningen worden vaste, maar niet vastgestelde procedures gevolgd. Hierbij ligt de eindverantwoordelijkheid voor de behandeling van een garantie of lening bij de beleidsafdeling. De afdeling financiële en juridische zaken wordt betrokken bij de beoordeling, vooral op juridische en financiële aspecten.

Ten tijde van de uitvoering van dit onderzoek (augustus 2018) loopt een onderzoek naar de vormgeving van een afwegingskader voor de inzet van financiële instrumenten. De Rekenkamer acht de ontwikkeling van beleid voor een dergelijk afwegingskader ten aanzien van de inzet van financiële instrumenten een goede stap. Het is noodzakelijk gelet op het betrokken financieel belang en de betrokken risico's van garanties en leningen. Net als dat PS in positie worden gebracht om kaderstellende uitgangspunten te formuleren ten aanzien van de inzet van onder andere garanties en leningen. Dergelijk beleid hoeft niet gedetailleerd uitgewerkt te zijn en prescriptief te bepalen wanneer welk instrument wordt ingezet. Wel is het van belang dat wordt aangegeven met welke afwegingsfactoren rekening moet worden gehouden, welke waarborgen ingebouwd moeten worden, hoe risico's moeten worden beheerst en hoe het toepassen van zo'n afwegingskader procedureel wordt geborgd. De provincie Noord-Holland hanteert bijvoorbeeld een Uitvoeringsrichtlijn Leningen en Garanties.

Aanbeveling 1

Stel nader beleid op ten aanzien van garanties en leningen, bij voorkeur ondersteund met een afwegingskader voor de inzet van verschillende mogelijke financiële instrumenten, zoals garanties en leningen, maar ook revolverende fondsen, subsidies, deelnemingen en cofinanciering.

Beheer

2. Is het gevoerde beheer van uitstaande garanties en leningen door de provincie toereikend om het financieel risico te beheersen?

De provincie heeft een vaste, maar niet vastgelegde procedure voor het beheer van bestaande garanties en leningen waarbij er sprake is van een duidelijke verdeling van verantwoordelijkheden en bevoegdheden. De afdeling financiële zaken voert het operationele beheer uit en de beleidsafdeling bewaakt de beleidsmatige voorwaarden. Er is een compleet en actueel overzicht van de samenstelling, omvang en voorwaarden van de bestaande garanties en leningen. Risico's worden geïnventariseerd en gevolgd waarbij beheersmaatregelen worden genomen. Daarbij is het uitgangspunt dat de risico's worden gedekt binnen de budgetten van de desbetreffende beleidsafdelingen.

Informatievoorziening PS

3. Worden Provinciale Staten geïnformeerd over het financieel risico bij het verstrekken van nieuwe garanties en leningen en over het financieel risico van de reeds uitstaande garanties en leningen?

Bij nieuwe garanties en leningen worden PS voorafgaand aan het verstrekken geïnformeerd over het financieel risico en bij bestaande garanties en leningen periodiek via de p&c cyclus. PS krijgen daarbij informatie over relevante aspecten met betrekking tot garanties en leningen. De ambtelijke organisatie geeft aan dat PS tussentijds worden geïnformeerd over ontwikkelingen met betrekking tot garanties of leningen, maar door het geringe aantal verstrekte garanties en leningen is dit in deze bestuursperiode nog niet voorgekomen.

Inzicht in revolverende fondsen

4. Hoe heeft de provincie de financiële relatie met de revolverende fondsen vormgegeven?

De provincie heeft (in de vorm van aandelenkapitaal) een belang in vier revolverende fondsen. Het financieel belang van de provincie in deze fondsen is totaal € 132,7 geplaatst aandelenkapitaal (74% ten opzichte van de totale omvang van € 178,3 mln. van deze fondsen) en € 33,5 mln. gestort aandelenkapitaal. De provincie heeft geen zeggenschap bij het verstrekken van garanties en leningen door de revolverende fondsen. De zeggenschap en de verantwoordelijkheid voor de risico's die daarmee samenhangen liggen bij deze externe partijen. Het financieel risico dat de provincie loopt bij de fondsen is maximaal gelijk aan het provinciaal aandeel in het fonds. De afgesproken mate van revolverendheid bij ENERGIIQ en het Warmteparticipatiefonds is 100%, bij de andere revolverende fondsen is de mate van revolverendheid niet expliciet afgesproken. Voor twee fondsen is de looptijd onbepaald. Voor de andere twee fondsen is de looptijd 15 en 30 jaar.

5. Worden Provinciale Staten geïnformeerd over het financieel risico en de revolverendheid van revolverende fondsen?

GS hebben een handreiking voor de inzet van revolverende fondsen vastgesteld. De handreiking bevat een checklist om op een gestructureerde wijze de afwegingen te maken die nodig zijn bij het oprichten van of deelnemen aan een privaatrechtelijk vormgegeven revolverend fonds. Bij de twee fondsen die na vaststelling van de handreiking zijn ingesteld, zijn PS conform de handreiking geïnformeerd en betrokken over het financieel risico, de revolverendheid en de beïnvloedingsmogelijkheden.

Revolverende fondsen hebben een actueel beleidsmatig en financieel belang. Alle lopende fondsen waarin de provincie een belang heeft, zijn de afgelopen 6 jaar gestart, waarvan de twee laatste en grootste fondsen in 2017. Met de fondsen leggen PS voor langere tijd gelden vast die door en met externe partijen worden beheerd. Deze factoren, in combinatie met de daarmee samenhangende risico's, maken het formuleren van nadere kaderstellende uitgangspunten door PS noodzakelijk. Hierbij kan worden aangesloten op het te formuleren beleid en het op te zetten afwegingskader als bedoeld bij aanbeveling 1 en de reeds vastgestelde handreiking.

PS worden periodiek geïnformeerd over het financieel risico en de revolverendheid van de bestaande revolverende fondsen via de jaarplannen en jaarstukken van de desbetreffende fondsen. Een integraal overzicht van de revolverende fondsen ontbreekt in de eigen p&c stukken van de provincie.

Vanwege het betrokken financieel en beleidsmatig belang, gecombineerd met de lange looptijd van de fondsen, verdient het aanbeveling om een integraal overzicht in de eigen p&c cyclus van de provincie op te nemen. Dit kan op een relatief eenvoudige wijze, bijvoorbeeld aan de hand van het feitelijk overzicht zoals dat in dit rapport (paragraaf 4.2) is opgenomen; idealiter aangevuld met inzicht in de mate waarin met de fondsen de beoogde doelen worden gerealiseerd.

Aanbeveling 2

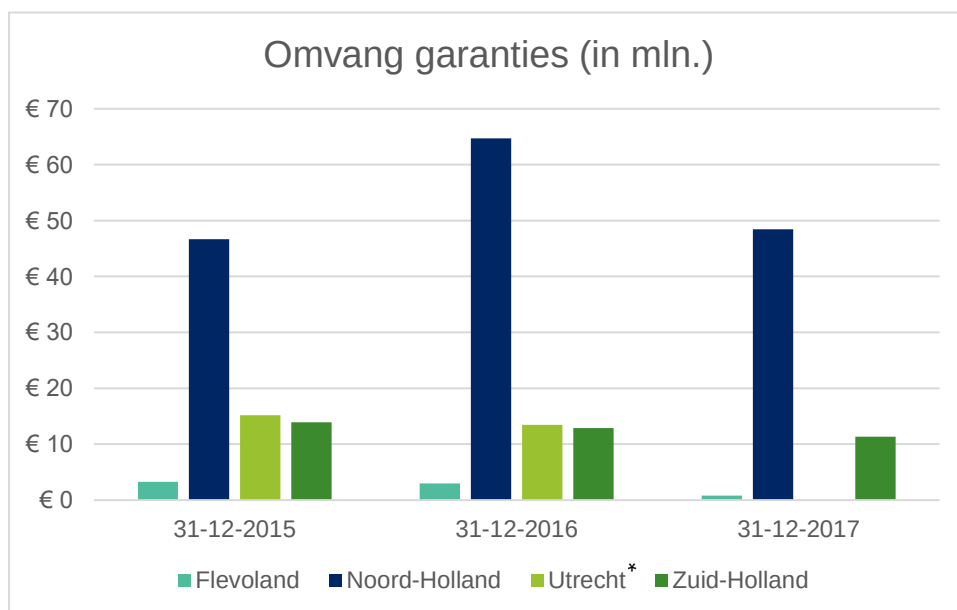
Vraag GS een integraal overzicht van de lopende revolverende fondsen op te nemen in de eigen p&c cyclus van de provincie, waarbij per fonds in ieder geval is weergegeven; de entiteit, looptijd, omvang, aandeel van de provincie en mate van revolverendheid. Idealiter wordt tevens inzicht gegeven in de mate waarin met de fondsen de beoogde doelen worden gerealiseerd.

Provincievergelijking

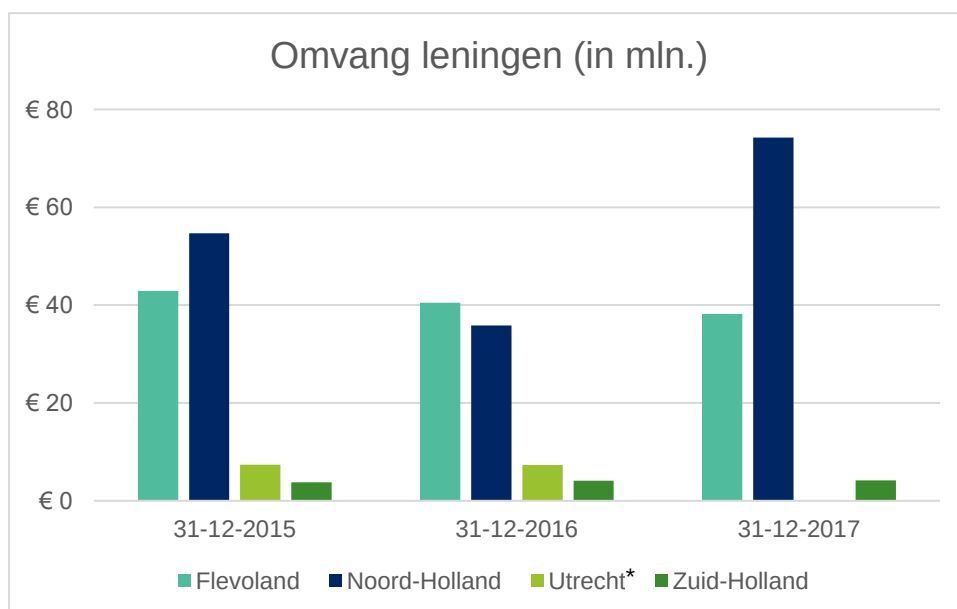
Garanties en leningen

Omvang

De vier Randstadprovincies verstrekken allen garanties en leningen.

De omvang verstrekte garanties (in € mln.) is in de periode 2015-2017 in alle Randstadprovincies afgenomen*.

De omvang leningen (in € mln.) is in de periode 2015 - 2017 toegenomen in Noord-Holland en Zuid-Holland en afgenomen in Flevoland en Utrecht*.

* Voor het jaar 2017 was de jaarrekening nog niet beschikbaar ten tijde van de uitvoering van dit onderzoek (augustus 2018).

Beleid en risicodekking

				
	FLEVOLAND	NOORD-HOLLAND	UTRECHT	ZUID-HOLLAND
BELEID	Geen inhoudelijk beleid. In het Treasurystatuut en de Financiële Verordening zijn procedurele uitgangspunten verwoord. De huidige praktijk is gebaseerd op maatwerk. Recent is een 217a onderzoek uitgevoerd, waarin GS ambtelijk wordt geadviseerd om vernieuwing en ontwikkeling van het financieel instrumentarium te overwegen en om een afwegingskader vast te stellen ten behoeve van de inzet van financiële instrumenten.	Het geldende uitgangspunt 'nee, tenzij' is verder uitgewerkt in de Uitvoeringsrichtlijn Leningen en Garantstellingen. Deze uitvoeringsrichtlijn is vastgesteld door GS.	Geen (inhoudelijk of procedureel) beleid. De huidige praktijk is gebaseerd op maatwerk.	Het geldende uitgangspunt 'nee, tenzij' is vastgesteld door PS in het Treasurystatuut. Dit uitgangspunt is niet nader inhoudelijk uitgewerkt. Op dit moment loopt een onderzoek naar de vormgeving van een afwegingskader voor de inzet en aanpak van financiële instrumenten.
RISICO-DEKING	Binnen de budgetten van de desbetreffende beleidsafdelingen.	Door de beschikbare weerstandscapaciteit (algemene reserve).	Door de reserve weerstandsvermogen	Binnen de budgetten van de desbetreffende beleidsafdelingen.

Informatievoorziening in de P&C Cyclus

	 FLEVOLAND	 NOORD-HOLLAND	 UTRECHT	 ZUID-HOLLAND
GARANTIES	▪ Oorspronkelijk bedrag ▪ Omvang begin en einde van het jaar ▪ Duiding van de veranderingen in de omvang ▪ In kort de achtergronden, risico's en ontwikkelingen	▪ Oorspronkelijk bedrag ▪ Omvang begin en einde van het jaar (totaal en gewaarborgd door provincie) ▪ Naam van de rechtspersoon ▪ Doel/inhoud verplichting ▪ Provinciaal aandeel in % / € ▪ Datum PS- c.q. GS-besluit ▪ Datum van besluit Koninklijke Goedkeuring ▪ Looptijd ▪ Totaalbedrag van gewone- en buitengewone aflossing ▪ Risico's en eventuele ontwikkelingen	▪ Oorspronkelijke bedrag ▪ Omvang begin en einde van het jaar ▪ Deel van de lening waarvoor de garantie garant staat ▪ Einddatum ▪ Belangrijke ontwikkelingen gedurende het jaar	▪ Oorspronkelijk bedrag ▪ Omvang begin en einde van het jaar ▪ Percentage garanties ▪ Risico's
LENINGEN	▪ Boekwaarde van de leningen begin en einde van het jaar ▪ Vermeerderingen en verminderingen ▪ In kort de achtergronden, risico's en ontwikkelingen	▪ Oorspronkelijke bedrag ▪ Datum PS- c.q. GS-besluit ▪ Gehanteerde rentepercentage ▪ Restantbedrag begin en einde van het jaar ▪ Bedrag rente(bestanddeel) ▪ Bedrag aflossing(bestanddeel) ▪ Afschrijving wegens oninbaarheid ▪ Laatste jaar van aflossing ▪ Bedrag van de lopende rente ▪ Achtergronden, risico's en eventuele ontwikkelingen	▪ Omvang aan het begin en eind van het jaar ▪ Opnames en aflossingen	▪ Startjaar ▪ Oorspronkelijke bedrag ▪ Bedrag einde jaar ▪ Aflossingen ▪ Looptijd ▪ Risico's van de leningen

Revolverende fondsen

Overzicht revolverende fondsen

Naam van het fonds		Start		Looptijd in jaren					Afgesproken mate van revolverendheid	Totaal aandeel provincie (absoluut bedrag)	Procentueel aandeel t.o.v. totale omvang
		2009 - 2013	2014 – 2018	< 5	5 - 10	11 - 20	>20	Onbepaald			
Flevoland	DE-on								100%	€ 16.000.000	
	MKB Doorstartfonds								75%	(€ 8 mln. lening en € 8 mln.	70%
	TMI PoC Fonds Flevoland								50-65%	kapitaal verstrekking.)	
Noord-Holland	Life Science Fund								In afsluiting	€ 9.965.105	
	Participatiefonds Duurzame Economie NH								Niet expliciet afgesproken	(kapitaal verstrekking)	52%
	Innovatiefonds Noord-Holland								45%		
Utrecht ¹	Energiefonds Utrecht								100%	€ 17.000.000	
	Utrechtse Cultuurlening								100%	(€ 16 mln. garantstelling en	62%
	Gebiedsontw.fonds Mooi Rijnhuizen								100%	€ 1 mln. kapitaal verstrekking)	
Zuid-Holland	ROM Drechtsteden Capital								Niet expliciet afgesproken	€ 132.700.000	
	InnovationQuarter								Niet expliciet afgesproken	(waarvan € 33,5 mln. gestort)	74%
	ENERGIIQ								100%	(kapitaal verstrekking)	
	Warmte Participatie Fonds								100%		

¹ Exclusief de twee afgesloten fondsen.

Beleid en informatievoorziening PS

				
	FLEVOLAND	NOORD-HOLLAND	UTRECHT	ZUID-HOLLAND
BELEID	Er is geen beleid vastgesteld voor de inzet en aanpak van revolverende fondsen.	Er is geen specifiek beleid vastgesteld voor de inzet en aanpak van revolverende fondsen. De revolverende fondsen worden beheerd door verbonden partijen. In het beleid met betrekking tot verbonden partijen zijn relevante aspecten (over de governance en aansturing) opgenomen die (indirect) revolverende fondsen raken.	Er is geen beleid vastgesteld voor de inzet en aanpak van revolverende fondsen.	GS hebben een handreiking vastgesteld voor de inzet van revolverende fondsen. Deze bevat de relevante wet- en regelgeving en een checklist om op een gestructureerde wijze afwegingen te maken bij het oprichten van- of deelnemen aan een revolverend fonds. Bij de oprichting van een fonds dient een investeringsstrategie te worden opgesteld en voorgelegd aan PS.
INFORMATIEVOORZIENING PS	PS worden in alle Randstadprovincies periodiek geïnformeerd over het financieel risico en de revolverendheid van de bestaande revolverende fondsen door middel van de jaarplannen en jaarstukken van de revolverende fondsen. In de p&c stukken van de provincie is geen integraal overzicht opgenomen van de revolverende fondsen.			
			Aanvullend krijgen PS over het Revolverend Fonds in eigen beheer informatie in de jaarstukken in de paragraaf Grondbeleid.	Aanvullend krijgen PS via de paragraaf verbonden partijen wel informatie verschaft over de vennootschappen die de fondsen beheren.

Reactie Gedeputeerde Staten

Gedeputeerde Staten

Contact:
M. Meijvogel
070 - 4417003
m.meijvogel@pzh.nl

Postadres Provinciehuis
Postbus 90602
2509 LP Den Haag
T 070 - 441 66 11
www.zuid-holland.nl

Datum
Zie verzenddatum links onder

Ons kenmerk
PZH-2018-665510458

Randstedelijke Rekenkamer
t.a.v. dr.ir. A. Hoenderdos-Metselaar MBA
Teleportboulevard 110
1043 EJ Amsterdam

Onderwerp

Bestuurlijke reactie op concept Bestuurlijke nota 'Garanties, leningen en revolverende fondsen'.

Geachte mevrouw Hoenderdos-Metselaar,

Naar aanleiding van het onderzoek inzake garanties, leningen en revolverende fondsen danken wij u voor de door u geboden gelegenheid om te reageren op uw concept rapport. Wij onderschrijven het algehele uitgangspunt dat beleidsafweging en informatievoorziening (omtrent garanties, leningen en revolverende fondsen) door en naar Provinciale Staten van groot belang zijn. We waarderen de, in het onderzoek, door u opgestelde vergelijking tussen de vier Randstedelijke provincies en nemen met belangstelling kennis van de door u geboden inzichten.

In de huidige coalitieperiode heeft de provincie Zuid-Holland meer gebruik gemaakt van instrumenten zoals revolverende fondsen en leningen dan voorheen. Dit komt in uw rapport vooral tot uitdrukking in de omvang van de middelen in de revolverende fondsen. Hiervoor heeft GS een afwegingskader voor inzet van revolverende fondsen vastgesteld in de vorm van een handreiking en aan Provinciale Staten aangeboden.

Hieronder zullen wij ingaan op uw specifieke aanbevelingen en conclusies.

Aanbeveling 1

Stel nader beleid op ten aanzien van garanties en leningen, bij voorkeur ondersteund met een afwegingskader voor de inzet van verschillende mogelijke financiële instrumenten, zoals garanties en leningen, maar ook revolverende fondsen, subsidies, deelnemingen en cofinanciering.

In de huidige situatie is het "Nee, tenzij principe" voor leningen en garanties vastgelegd in het treasurystatuut 2014-2018. Dit vormt het beleidskader voor deze financiële instrumenten. Zoals uit uw rapport blijkt is momenteel de totale omvang van de leningen en garanties bij de provincie Zuid-Holland, in tegenstelling tot de omvang van de revolverende fondsen marginaal.

Gezien het "Nee, tenzij principe" en de beperkte omvang van de leningportefeuille wordt procedureel het vastgestelde subsidie -en debiteurenproces gevolgd bij het verstrekken van een lening. Het huidige treasury statuut 2014-2018 wordt dit jaar herzien. Hierin wordt voorgesteld om het "Nee, tenzij principe" voor leningen en garanties los te laten. Naast deze herziening wordt een aanvullende kaderstelling voor leningen en garanties opgesteld. Het afwegingskader ten aanzien van de revolverende fondsen wordt geboden door de reeds bestaande handreiking revolverende fondsen. Op het moment van schrijven loopt een onderzoek naar het "financieren in netwerken". Het resultaat van dit onderzoek kan in de toekomst worden gebruikt bij de beslissing voor de inzet van het financieel instrumentarium.

Aanbeveling 2

Vraag GS een integraal overzicht van de lopende revolverende fondsen op te nemen in de eigen p&c cyclus van de provincie, waarbij per fonds in ieder geval is weergegeven; de entiteit, looptijd, omvang, aandeel van de provincie en mate van revolverendheid. Idealiter wordt tevens inzicht gegeven in de mate waarin met de fondsen de beoogde doelen worden gerealiseerd.

Een groot deel van de gevraagde informatie is opgenomen in de paragraaf verbonden partijen van de huidige begroting en jaarrekening van de provincie. Een integraal overzicht van de lopende revolverende fondsen is momenteel niet opgenomen in deze paragraaf gezien het feit dat sommige revolverende fondsen niet onder de vastgestelde definitie van verbonden partij vallen. Het is mogelijk om de huidige informatievoorziening in de planning en control-cyclus aan te passen aan de wensen van Provinciale Staten.

Wij danken u hartelijk voor uw onderzoek en zien met belangstelling de definitieve versie van het rapport tegemoet.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland,

secretaris,

drs. H.M.M. Koek

plv. voorzitter,

F. Vermeulen

| Nawoord Rekenkamer |

Wij danken Gedeputeerde Staten (GS) voor hun reactie op de provincievergelijking, conclusies en aanbevelingen van dit rapport. GS geven m.b.t. de eerste aanbeveling inzichtelijk aan wat de huidige beleidsuitgangspunten zijn en welke herzieningen in voorbereiding zijn. Wij zien dat als opvolging van deze aanbeveling. M.b.t. de tweede aanbeveling geven GS aan dat het mogelijk is om de huidige informatievoorziening in de planning- en control-cyclus aan te passen aan de wensen van PS. De Rekenkamer doet daarvoor in het rapport (tabel 2 in paragraaf 4.2) een suggestie.

De behandeling van het rapport in Provinciale Staten zien we met belangstelling tegemoet.

| 1 | Inleiding

1.1 Aanleiding

Garanties en leningen zijn een risicofactor voor de provincie, die kan worden beheerst. Het is van belang dat de provincies inzicht hebben in welke garanties en leningen zij hebben uitstaan en deze goed beheren. Goed beheer stelt de provincie in staat problemen tijdig te signaleren en maatregelen te treffen om verlies te voorkomen of zo veel mogelijk te beperken.

In het najaar van 2017 heeft de Programmaraad het onderwerp Garanties en leningen hoog geprioriteerd. Daarbij is gevraagd of de Rekenkamer ook de (revoluerende) fondsen bij het onderzoek willen betrekken. Revoluerende fondsen worden steeds vaker ingezet door overheden. Alle vier de Randstadprovincies hebben revoluerende fondsen opgericht of zijn bezig met het oprichten hiervan. Het idee van een revolverend fonds is dat geld niet eenmalig aan projecten wordt besteed, maar dat het geld meerdere keren (revoluerend) kan worden ingezet. Veel gebruikte instrumenten bij revoluerende fondsen zijn leningen en participaties; garanties komen ook voor. De provincies leveren kapitaal aan revoluerende fondsen en/of zijn aandeelhouder van de organisatie die het fonds beheert.

1.2 Onderzoeksvragen, beoordelingscriteria en afbakening

Op basis van het vooronderzoek heeft de Rekenkamer besloten om een onderzoek uit te voeren dat inzicht geeft in het beheer van garanties en leningen en de financiële constructies van de revoluerende fondsen in de vier Randstadprovincies. De onderzoeksvragen en beoordelingscriteria bij het onderzoek hebben betrekking op:

Tabel 1 Onderzoeksvragen en beoordelingscriteria

Deelvraag	Beoordelingscriteria
1. Wat is het beleid dat de provincie heeft opgesteld ten aanzien van het verstrekken van garanties en leningen?	a. De provincie heeft beleid op het verstrekken van garanties en leningen b. De provincie heeft procedures voor het verstrekken van garanties en leningen
2. Is het gevoerde beheer van uitstaande garanties en leningen door de provincie toereikend om het financieel risico te beheersen?	a. De provincie heeft procedures voor het beheer van bestaande garanties en leningen. b. De provincie heeft inzicht in de samenstelling, omvang en de voorwaarden van de bestaande garanties en leningen. c. De provincie heeft een duidelijke verdeling van verantwoordelijkheden en bevoegdheden geborgd ten aanzien van het beheer van garanties en leningen. d. De provincie ziet toe op de naleving van voorwaarden van bestaande garanties en leningen. e. De provincie signaleert wijzigingen in het financieel risico van bestaande garanties en leningen en neemt maatregelen om dit risico te beheersen.

Deelvraag	Beoordelingscriteria
3. Worden Provinciale Staten geïnformeerd over het financieel risico bij het verstrekken van nieuwe garanties en leningen en over het financieel risico van de reeds uitstaande garanties en leningen?	a. PS zijn voorafgaand aan het verstrekken van nieuwe garanties en leningen geïnformeerd over het financieel risico. b. PS worden periodiek geïnformeerd over het financieel risico van de bestaande garanties en leningen. c. PS worden tussentijds geïnformeerd over eventuele toenames in het financieel risico van bestaande garanties en leningen.
4. Hoe heeft de provincie de financiële relatie met de revolverende fondsen vorm gegeven?	Toelichting per revolverend fonds op de volgende punten²: a. De vorm (verbonden partij, direct via de provincie zelf, etc.) b. Financieel belang van de provincie in het revolverend fonds (incl. wanneer het revolverend fonds een verbonden partij is: percentage aandeelhouderschap) c. Financiële aansprakelijkheid d. Mate van zeggenschap van de provincie bij het verstrekken van garanties/leningen door het revolverend fonds e. Mate van revolverendheid f. Omvang leningen/garanties verstrekt door revolverend fonds
5. Worden Provinciale Staten geïnformeerd over het financieel risico en de revolverendheid van revolverende fondsen?	a. PS zijn voorafgaand aan het instellen van een revolverend fonds geïnformeerd over het financieel risico, de revolverendheid en de invloedsmogelijkheden. b. PS worden periodiek geïnformeerd over het financieel risico en de revolverendheid van de bestaande revolverende fondsen.

De onderzoeksvragen worden beantwoord op basis van gesprekken met de ambtelijke organisaties, beschikbare documentatie en een analyse van de Stateninformatie. Daarnaast hebben wij een uitvraag gedaan bij de ambtelijke organisaties naar de garanties, leningen en revolverende fondsen, op basis van een door ons opgesteld (en deels vooraf ingevuld) format met gegevens over de garanties, leningen en revolverende fondsen, voornamelijk gebaseerd op de jaarstukken en andere p&c documenten zoals de Staten die ook krijgen. De agenda van PS bood geen ruimte om een sessie te organiseren met Statenleden. Daarom is een vragenlijst via de griffie uitgezet bij alle fracties. De vragen gingen onder andere over het overzicht en inzicht dat PS hebben in garanties, leningen en revolverende fondsen en de informatievoorziening aan PS. Daarop heeft een fractie gereageerd.

Het onderzoek richt zich met name op het aspect rechtmatigheid, specifiek:

- het beheer van garanties en leningen die door de Randstadprovincies zijn verstrekt;
- de financiële constructies van de revolverende fondsen in de Randstadprovincies.

² Dit betreft een informatieve en geen beoordelende vraag. Daarom zijn de aspecten 4a tot en met 4f niet te beschouwen als beoordelingscriteria op basis waarvan tot een bevinding/oordeel wordt gekomen.

In het onderzoek komt niet aan bod:

- (het bereiken van) de maatschappelijke doelen van de garanties, leningen en revolverende fondsen;
- welke afweging een rol heeft gespeeld bij de inzet van financiële instrumenten (lening, garantie, fonds, subsidie etc.);
- de garanties en leningen die zijn verstrekt via andere verbonden partijen of gemeenschappelijke regelingen dan de revolverende fondsen. Door betrokken ambtenaren in de provincies is aangegeven dat hier geen grote risico's liggen. Op basis van de beschikbare stukken zien wij zelf ook geen aanleiding om deze organisaties in het onderzoek mee te nemen;
- het risicomanagement (beheersen van kansen op en gevolgen van risico's) ten aanzien van de uitstaande garanties en leningen en de revolverende fondsen;
- het onderzoeken van dossiers van afzonderlijke garanties en leningen.

| 2 | Achtergrond

2.1 Vormen van garanties en leningen

Garanties en leningen zijn een risicofactor voor de provincie, die kan worden beheerst. Bij het verstrekken van een lening stelt de provincie geld beschikbaar met de verwachting dit op termijn terug te krijgen. Gedurende de looptijd van de lening ontvangt de provincie rentebetalingen en aflossingen. Bij het verstrekken van een garantie (ook wel 'gewaarborgde geldlening') stelt de provincie zelf geen geld beschikbaar maar garandeert zij aan bijvoorbeeld de geldverstrekker bank van een organisatie dat de organisatie de verschuldigde rente en aflossingen kan betalen. Als de organisatie de verschuldigde betalingen niet kan doen, kan de bank de provincie op haar garantie aanspreken waardoor wél kosten voor de provincie ontstaan. Naast de direct verstrekte garanties en leningen door de provincie is het ook mogelijk om (indirect) een garantie of lening van de provincie te krijgen, bijvoorbeeld via revolverende fondsen en/of (andere) verbonden partijen.

Een revolverend fonds is een fonds waaruit kapitaal wordt verstrekt dat in principe (deels) weer terugkomt in het fonds door middel van bijvoorbeeld terugbetalingen of verkoop van participaties. Dit kapitaal wordt dan opnieuw ingezet voor financiering van andere initiatieven. Revolverend betekent in de praktijk niet altijd dat het kapitaal volledig dient terug te vloeien in het fonds, de Randstedelijke provincies hebben een aantal fondsen waarbij van tevoren al bepaald is dat deze mogen leeglopen. De provincies leveren kapitaal voor revolverende fondsen in de vorm van een langlopende lening en/of zijn aandeelhouder van de organisatie die het fonds beheert.

Het hebben van aandelen in een revolverend fonds in de vorm van een vennootschap (NV of BV) betekent meestal dat de provincie geen invloed heeft op de afzonderlijke garanties en leningen die worden aangegaan door het betreffende vennootschap, ook niet bij een meerderheidsbelang. Dit wordt besloten door het bestuur, tenzij in de statuten iets anders is vastgelegd. Wel kan de provincie invloed uitoefenen bij de oprichting van de vennootschap en het verstrekken van kapitaal of lening/garantie. Op dat moment kunnen voorwaarden worden verbonden waaraan garanties en leningen verstrekt door de vennootschap hebben te voldoen. Net als dat via een vertegenwoordiging in de vennootschap (bestuur/toezicht) invloed kan worden uitgeoefend op besluitvorming binnen de vennootschap. De provincie loopt bij deze vennootschappen in principe enkel financieel risico ter grootte van het uitgezette aandelenkapitaal en daarnaast voor eventuele zelf verstrekte garanties en leningen aan de vennootschap.

2.2 Wet- en regelgeving

Volgens de Wet Financiering Decentrale Overheden (Wet Fido) en de daarop gebaseerde ministeriële regeling Uitzettingen en Derivaten decentrale Overheden mogen provincies alleen leningen verstrekken en garanties verlenen als aantoonbaar is dat dit past in de uitoefening van de publieke taak.³ Overtollige middelen moeten worden aangehouden in 's Rijks schatkist. Een uitzondering geldt voor het onderling uitlenen van overtollige middelen aan medeoverheden, met als voorwaarde dat er geen sprake mag zijn van een toezichtrelatie.⁴ Provincies kunnen dus alleen aan gemeenten buiten de eigen provincie leningen verstrekken als alternatief voor het schatkistbankieren.

³ Art. 2 Wet Fido

⁴ Art. 2 Wet Fido

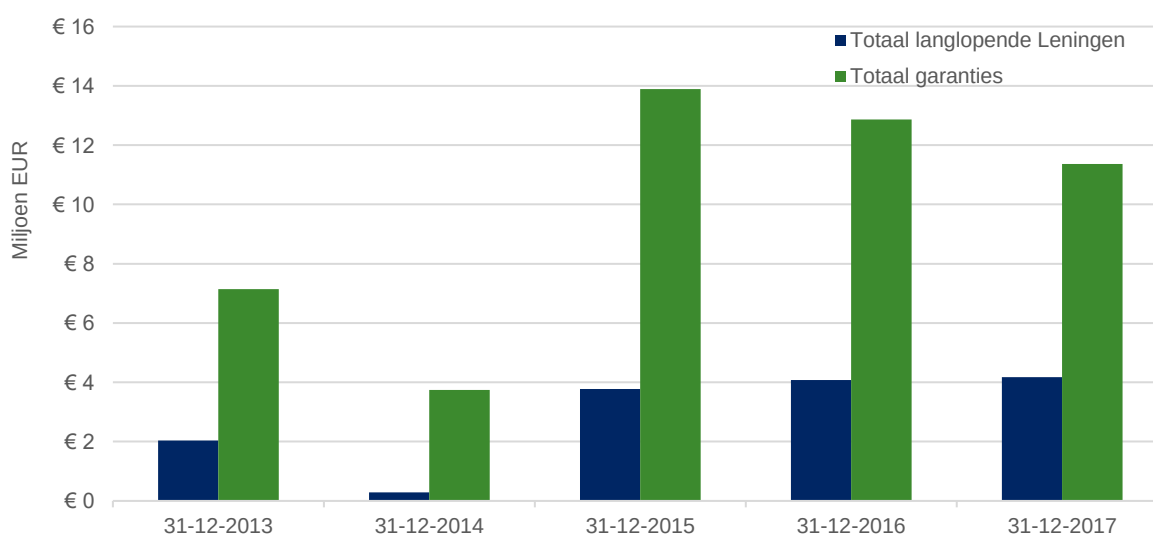
| 3 | Garanties en leningen

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt eerst inzicht geboden in de omvang en ontwikkeling van de verstrekte garanties en langlopende leningen voor de periode 2013-2017. Vervolgens wordt ingegaan op het beleid, het beheer en de informatievoorziening aan PS betreffende garanties en leningen.

3.2 Omvang en ontwikkeling garanties en leningen

In deze paragraaf is de omvang van de langlopende garanties en leningen inzichtelijk gemaakt. De volgende figuur toont de omvang van langlopende garanties en leningen voor de periode 2013-2017.⁵

Figuur 1 Omvang (in mln.) langlopende leningen en garanties Provincie Zuid-Holland (2013-2016)

Uit de bovenstaande figuur is op te maken dat de omvang van langlopende leningen in de periode 2013-2017 stijgt van € 2 mln naar € 4,2 mln. De stijging komt vooral door de leningen verstrekt aan Irimar BV en aan agrarische collectieven in het kader van het natuur- en landschapsbeheer.

De omvang van garanties in de periode 2013-2017 is toegenomen van € 7,1 mln. naar € 11,4 mln. De toename van de omvang van de garanties wordt verklaard doordat in de jaarrekening 2016 de garanties voor Waterbus (Aquabus b.v.) en Groenfonds voor het eerst zijn opgenomen in het overzicht van verstrekte garanties in de jaarstukken. Deze garanties lopen reeds sinds 2009 en 1996. In de risicoparagraaf wordt wel gerefereerd aan

⁵ De cijfers zijn afkomstig uit de jaarrekeningen 2013, 2014, 2015, 2016 en 2017 van de provincie Zuid-Holland. De gelden van het project Mainport Rotterdam (PMR), die via het Groenfonds in deposito geplaatst zijn bij de schatkist, zijn in de jaarstukken onder leningen weergegeven, maar behoren anders, namelijk als deposito te worden aangegeven. Daarom zijn deze bedragen niet in dit feitelijk overzicht opgenomen.

deze garanties. Op aangeven van de in 2017 nieuwe accountant zijn de beide garanties met ingang van de jaarstukken 2016 wel opgenomen in het overzicht van verstrekte garanties.⁶ In bijlage A is een detailoverzicht voor uitstaande garanties en leningen op 31-12-2017 opgenomen.

3.3 Provinciaal beleid

De Rekenkamer geeft in deze paragraaf antwoord op de vraag welk beleid de provincie heeft opgesteld ten aanzien van het verstrekken van garanties en leningen en hoe dat procedureel is vertaald.

Beoordelingscriterium 1a:

De provincie heeft beleid op het verstrekken van garanties en leningen.

Beoordelingscriterium 1b:

De provincie heeft procedures voor het verstrekken van garanties en leningen.

Bevinding 1

PS hebben in het Treasurystatuut als beleidsuitgangspunt vastgesteld dat er geen garanties of leningen worden verstrekt, tenzij in relatie tot de publieke taak anders wordt besloten (het 'nee, tenzij' principe). Dit dient door GS te worden gemotiveerd. Dit uitgangspunt is inhoudelijk niet nader uitgewerkt. Voor het verstrekken van garanties en leningen worden vaste, maar niet vastgestelde procedures gevolgd. Hierbij ligt de eindverantwoordelijkheid voor de behandeling van een garantie of lening bij de beleidsafdeling. De afdeling financiële en juridische zaken wordt betrokken bij de beoordeling, vooral op juridische en financiële aspecten.

Toelichting

PS hebben het Treasurystatuut vastgesteld waarin het 'nee, tenzij' als beleidsuitgangspunt is geëxpliciteerd: "De provincie verstrekt geen garanties of leningen aan derden. Uitzonderingen hierop dienen door Gedeputeerde Staten (hierna: GS) in relatie tot haar publieke taak te worden gemotiveerd."⁷ Dit uitgangspunt is inhoudelijk niet nader uitgewerkt. De ambtelijke organisatie geeft aan dat vanwege dit uitgangspunt geen nader beleid voor garanties en leningen is opgesteld.⁸ Wel, zo wordt aangegeven, loopt ten tijde van de uitvoering van dit onderzoek (augustus 2018) een onderzoek naar de vormgeving van een afwegingskader voor de inzet en aanpak van financiële instrumenten.

Vanuit PS is aangegeven dat meer gebruik moet worden gemaakt van andere financieringsinstrumenten dan traditionele subsidies.⁹ Daartoe moet het Treasurystatuut worden aangepast. De ambtelijke organisatie geeft aan dat voor het eind van 2018 een wijzigingsvoorstel aan PS wordt voorgelegd.¹⁰

Alhoewel het 'nee, tenzij' uitgangspunt niet nader is uitgewerkt, geeft de ambtelijke organisatie aan dat er wel afwegingsfactoren zijn waar bij de beoordeling van aanvragen naar wordt gekeken.¹¹ In de eerste plaats of het

⁶ Deze verklaring is ambtelijk gegeven bij telefonische navraag op 23 juli 2018.

⁷ Provincie Zuid-Holland, Treasurystatuut 2014-2018, bepaald in art. 3.1.

⁸ Provincie Zuid-Holland, ambtelijke interviews, 12 december 2017 en 25 juni 2018.

⁹ Provincie Zuid-Holland (2015), Hoofdlijnenakkoord 2015-2019: Zuid-Holland slimmer, schoner en sterker. Provincie Zuid-Holland, ambtelijke interviews, 12 december 2017 en 25 juni 2018.

¹⁰ Provincie Zuid-Holland, ambtelijk interview, 25 juni 2018.

¹¹ Provincie Zuid-Holland, ambtelijke interviews, 12 december 2017 en 25 juni 2018.

doel van de lening past binnen en aansluit op het provinciaal beleid, bijvoorbeeld waar het gaat om economie of duurzaamheid/energie. Gekeken wordt ook naar de onderliggende businesscase en de financiële positie van de aanvrager met als doel zicht te krijgen op risico's en om vertrouwen te krijgen in aanvrager. Dit met het oog op het daadwerkelijk terugbetaald krijgen van de lening. Ten slotte wordt de vormgeving van de lening juridisch en financieel getoetst.¹²

Deze afwegingsfactoren zijn bijvoorbeeld terug te zien in de regeling met betrekking tot de leningen in het kader van het verenfonds. Voortvloeiend uit het Hoofdlijnenakkoord 2015-2019 zijn bij de vaststelling van de begroting 2017 de subsidieplafonds (van de Subsidieregeling mobiliteit 2017) vastgesteld.¹³ In de subsidieregeling mobiliteit wordt de formele basis geboden voor (onder andere) het verstrekken van leningen aan veren voor forensen en scholieren voor vernieuwing en renovatie van veerponten. In de regeling wordt aangegeven dat met deze leningen wordt bijgedragen aan het provinciale beleidsdoel wat betreft mobiliteit alsook duurzaamheid. Voordat een lening wordt verstrekt, moet een risicoanalyse plaatsvinden waarbij tevens wordt gekeken naar de kredietwaardigheid en solvabiliteit van de veerexploitant. Tot nu toe is één lening verstrekt vanuit het verenfonds waarbij de subsidieregeling is toegepast.¹⁴

De leningen die verstrekt zijn aan agrarische collectieven bij de Voorjaarsnota 2016 zijn gebaseerd op de Subsidieregeling Natuur - en Landschapsbeheer.¹⁵ Deze leningen zijn incidenteel van aard, in de zin dat ze eenmalig zijn verstrekt. Binnen deze subsidieregeling zullen agrarische collectieven gebruikelijke subsidies ontvangen. Met het Beleidskader agrarisch natuur- en landschapsbeheer is als uitgangspunt geformuleerd dat alleen aan agrarische collectieven subsidies worden verstrekt.¹⁶ Om de organisatiekosten voor het agrarisch natuur- en landschapsbeheer in de overgangperiode tot de eerste uitbetaling van de subsidie te overbruggen, is door de collectieven gevraagd om voorfinanciering van de organisatiekosten. Hieraan is tegemoetgekomen in de vorm van een lening.¹⁷

De ambtelijke organisatie geeft aan dat indien een garantie of lening wordt verstrekt, er een vaste procedure wordt gevolgd. Deze procedure is niet specifiek voor garanties en leningen uitgewerkt of vastgesteld in een protocol of in een ander document. De procedure is in lijn met de verdeling van taken en verantwoordelijkheden zoals die op hoofdlijnen is vastgelegd in het Treasurystatuut en de Financiële Verordening en conform het normale subsidie- en debiteurenproces.¹⁸ Een aanvraag wordt ingediend bij de beleidsafdeling. Die beoordeelt de aanvraag op beleidsmatige relevantie. Ook wordt de afdeling financiële en juridische zaken betrokken bij de beoordeling, vooral op juridische en financiële aspecten. De verantwoordelijkheid voor de garanties en leningen ligt uiteindelijk bij de beleidsafdeling.¹⁹

¹² Provincie Zuid-Holland, ambtelijke interviews, 12 december 2017 en 25 juni 2018.

¹³ Provincie Zuid-Holland (2016), Subsidieregeling mobiliteit Zuid-Holland 2017. In het Besluit vaststelling deelsubsidieplafonds is het plafond ingesteld voor het verenfonds.

¹⁴ Provincie Zuid-Holland, ambtelijk interview, 25 juni 2018. Het afzonderlijke dossier van de verstrekte lening is niet onderzocht.

¹⁵ Provincie Zuid-Holland (2016), Voorjaarsnota 2016, Voordracht GS inzake Voorjaarsnota 2016 en Subsidieplafonds 2016 en Vaststelling en aanpassing subsidieplafonds 2016 en 2017. Provincie Zuid-Holland (2015), Subsidieregeling natuur- en landschapsbeheer Zuid-Holland 2016.

¹⁶ Provincie Zuid-Holland (2014), Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer Zuid-Holland: Samen naar een nieuw stelsel.

¹⁷ Provincie Zuid-Holland (2016), Voorjaarsnota 2016, Voordracht GS inzake Voorjaarsnota 2016 en Subsidieplafonds 2016 en Vaststelling en aanpassing subsidieplafonds 2016 en 2017.

¹⁸ Provincie Zuid-Holland (2016), Financiële verordening provincie Zuid-Holland 2017. Provincie Zuid-Holland, Treasurystatuut 2014-2018.

¹⁹ Provincie Zuid-Holland, ambtelijke interviews, 12 december 2017 en 25 juni 2018.

Het Treasurystatuut biedt de mogelijkheid om leningen te verstrekken aan andere overheden buiten de provincie als alternatief voor het schatkistbankieren.²⁰ De ambtelijke organisatie geeft aan dat er nooit een besluit aan GS is voorgelegd om leningen te verstrekken aan andere overheden, omdat er geen langdurige overtollige middelen beschikbaar waren.²¹

3.4 Beheer

De Rekenkamer geeft in deze paragraaf antwoord op de vraag of het gevoerde beheer van uitstaande garanties en leningen door de provincie toereikend is om het financieel risico te beheersen.

Beoordelingscriterium 2a:

De provincie heeft procedures voor het beheer van bestaande garanties en leningen.

Beoordelingscriterium 2b:

De provincie heeft inzicht in de samenstelling, omvang en de voorwaarden van de bestaande garanties en leningen.

Beoordelingscriterium 2c:

De provincie heeft een duidelijke verdeling van verantwoordelijkheden en bevoegdheden geborgd ten aanzien van het beheer van garanties en leningen.

Beoordelingscriterium 2d:

De provincie ziet toe op de naleving van voorwaarden van bestaande garanties en leningen.

Beoordelingscriterium 2e:

De provincie signaleert wijzigingen in het financieel risico van bestaande garanties en leningen en neemt maatregelen om dit risico te beheersen.

Bevinding 2

De provincie heeft een vaste, maar niet vastgelegde procedure voor het beheer van bestaande garanties en leningen waarbij er sprake is van een duidelijke verdeling van verantwoordelijkheden en bevoegdheden. De afdeling financiële zaken voert het operationele beheer uit en de beleidsafdeling ziet toe op de beleidsmatige voorwaarden. Er is een compleet en actueel overzicht van de samenstelling, omvang en voorwaarden van de bestaande garanties en leningen. Risico's worden geïnventariseerd en gevolgd waarbij beheersmaatregelen worden genomen. Daarbij is het uitgangspunt dat de risico's worden gedekt binnen de budgetten van de desbetreffende beleidsafdelingen.

Toelichting

De ambtelijke organisatie heeft een vaste werkwijze voor het beheer van bestaande garanties en leningen waarbij er sprake is van een duidelijke verdeling van verantwoordelijkheden en bevoegdheden. Deze procedure is niet specifiek voor garanties en leningen vastgelegd. De procedure is in lijn met de verdeling van taken en

²⁰ Provincie Zuid-Holland, Treasurystatuut 2014-2018, bepaald in art. 3.2.

²¹ Provincie Zuid-Holland, ambtelijk interview, 25 juni 2018.

verantwoordelijkheden zoals die op hoofdlijnen is vastgelegd in vindt haar basis in het Treasurystatuut en de Financiële Verordening en conform het normale subsidie- en debiteurenproces.²²

De operationele uitvoering van het beheer ligt bij de afdeling financiële zaken (debiteurenadministratie). Zij beheren de afbetalingen en rentebetalingen en zien toe op de naleving van de voorwaarden die samenhangen met de garantie of lening. De afdeling financiële zaken rapporteert aan de beleidsafdelingen. De beleidsmatige aspecten van het beheer worden gedaan door de beleidsafdeling samen met het bureau subsidies, bijvoorbeeld als er sprake is of dreigt te zijn van achterblijven van betalingen. Aangegeven wordt dat dit (achterstallige betalingen) nog niet is gebeurd.²³

De afdeling financiële zaken houdt een overzicht bij van alle garanties en leningen wat betreft samenstelling, omvang en voorwaarden. Dat biedt de basis voor de verslaglegging in de p&c documenten, zoals de begroting en de jaarstukken, alsook de feitelijke overzichten die in het kader van dit rekenkameronderzoek zijn samengesteld (bijlage A).

Voor de risico's die samenhangen met garanties en leningen wordt aangesloten op de organisatiebrede aanpak van risico's en risicomanagement.²⁴ Op deze manier worden risico's geïnventariseerd en gevolgd waarbij beheersmaatregelen worden genomen. De beleidsafdelingen zijn verantwoordelijk voor de risicobeheersing. Het risicomanagement is met name belegd bij het bureau subsidies, horend bij de afdeling samenleving en economie. Ter voorbereiding op de begroting en de jaarstukken worden de risico's jaarlijks twee keer doorgelicht.

Risicoreserves die horen bij de desbetreffende beleidsdoelen dienen als dekking van de risico's. Aan deze keuze van risicodekking ligt de afweging ten grondslag dat de beleidsafdeling verantwoordelijkheid moet voelen voor de garanties en leningen die door haar worden aangegeven.²⁵

3.5 Informatievoorziening PS

De Rekenkamer geeft in deze paragraaf inzicht in de wijze waarop en de mate waarin PS worden geïnformeerd over (de risico's bij) de garanties en leningen.

Beoordelingscriterium 3a:

PS zijn voorafgaand aan het verstrekken van nieuwe garanties en leningen geïnformeerd over het financieel risico.

Beoordelingscriterium 3b:

PS worden periodiek geïnformeerd over het financieel risico van de bestaande garanties en leningen.

Beoordelingscriterium 3c:

PS worden tussentijds geïnformeerd over eventuele toenames in het financieel risico van bestaande garanties en leningen.

²² Provincie Zuid-Holland (2016), Financiële verordening provincie Zuid-Holland 2017. Provincie Zuid-Holland, Treasurystatuut 2014-2018.

²³ Provincie Zuid-Holland, ambtelijke interviews, 12 december 2017 en 25 juni 2018.

²⁴ Provincie Zuid-Holland, ambtelijke interviews, 12 december 2017 en 25 juni 2018.

²⁵ Provincie Zuid-Holland, ambtelijk interview, 25 juni 2018.

Bevinding 3

PS worden voorafgaand aan het verstrekken van nieuwe garanties en leningen geïnformeerd over het financieel risico. PS worden voorafgaand betrokken bij het verstrekken van nieuwe garanties en leningen. PS worden via de p&c cyclus periodiek geïnformeerd over het financieel risico van de bestaande garanties en leningen. PS krijgen daarbij informatie over een beperkt aantal relevante aspecten met betrekking tot garanties en leningen. De ambtelijke organisatie geeft aan dat PS tussentijds worden geïnformeerd over ontwikkelingen met betrekking tot garanties of leningen, maar door het geringe aantal verstrekte garanties en leningen is dit in deze bestuursperiode nog niet voorgekomen.

Toelichting

De ambtelijke organisatie geeft aan dat PS voorafgaand aan het verstrekken van nieuwe garanties en leningen worden betrokken, vanwege het 'nee, tenzij' uitgangspunt.²⁶ Kijkend naar de leningen die in deze bestuursperiode zijn verstrekt, geldt dat PS bij de leningen aan veren zijn betrokken door het vaststellen van de desbetreffende subsidieregeling. Voortvloeiend uit het Hoofdlijnenakkoord 2015-2019 zijn bij de vaststelling van de begroting 2017 de subsidieplafonds (van de Subsidieregeling mobiliteit 2017) vastgesteld op basis waarvan leningen aan veren kunnen worden verstrekt.²⁷ GS zijn vervolgens beslissingsbevoegd voor het verstrekken van afzonderlijke leningen in het kader van deze subsidieregeling. PS worden achteraf in het kader van de p&c cyclus over deze verstrekte leningen geïnformeerd. De leningen die zijn verstrekt aan agrarische collectieven zijn gebaseerd op de Subsidieregeling Natuur - en Landschapsbeheer, die door PS zijn vastgesteld bij de Voorjaarsnota 2016.²⁸

Wanneer een garantie of lening eenmaal is verstrekt, worden PS vooral geïnformeerd door middel van de p&c cyclus. PS krijgen daarbij informatie over relevante aspecten met betrekking tot garanties en leningen. Overzicht wordt geboden van de verstrekte garanties en leningen en de risico's die daarmee samenhangen (in de risicoparagraaf).²⁹ In de jaarstukken is aangegeven welke leningen zijn verstrekt, met daarbij het startjaar, het oorspronkelijke bedrag, het bedrag ultimo 2017, aflossingen en de looptijd. Ook is een overzicht opgenomen van de verstrekte garanties, waarbij het oorspronkelijk bedrag, de stand aan het begin van het jaar, de stand aan het eind van het jaar en het percentage garanties is opgenomen.³⁰ De ambtelijke organisatie geeft aan dat PS tussentijds worden geïnformeerd over ontwikkelingen met betrekking tot garanties of leningen, maar door het geringe aantal verstrekte garanties en leningen is dit in deze bestuursperiode nog niet voorgekomen.³¹

²⁶ Provincie Zuid-Holland, ambtelijke interviews, 12 december 2017 en 25 juni 2018.

²⁷ Provincie Zuid-Holland (2016), Subsidieregeling mobiliteit Zuid-Holland 2017. In het Besluit vaststelling deelsubsidieplafonds is het plafond ingesteld voor het verenfonds.

²⁸ Provincie Zuid-Holland (2016), Voorjaarsnota 2016, Voordracht GS inzake Voorjaarsnota 2016 en Subsidieplafonds 2016 en Vaststelling en aanpassing subsidieplafonds 2016 en 2017. Provincie Zuid-Holland (2015), Subsidieregeling natuur- en landschapsbeheer Zuid-Holland 2016.

²⁹ Zoals aangegeven in paragraaf 3.2 zijn de garanties voor Waterbus (Aquabus b.v.) en Groenfonds voor het eerst opgenomen in het overzicht van verstrekte garanties de jaarstukken 2016. Deze garanties lopen reeds sinds 2009 en 1996, maar waren voorheen niet opgenomen in de jaarstukken. Op aangeven van de, in 2017 nieuwe accountant is dit wel gebeurd met ingang van de jaarstukken 2016.

³⁰ Provincie Zuid-Holland (2018), Jaarstukken 2017, p. 227 en 353.

³¹ Provincie Zuid-Holland, ambtelijk interview, 25 juni 2018.

| 4 | Revolverende fondsen

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt inzicht geboden in de aard en omvang van de revolverende fondsen. Vervolgens wordt ingegaan op de informatievoorziening aan PS over de revolverende fondsen.

4.2 Aard en omvang revolverende fondsen

In deze paragraaf wordt de financiële relatie met de revolverende fondsen toegelicht aan de hand van de volgende punten:

- De vorm (verbonden partij, direct via de provincie zelf, etc.);
- Financieel belang van de provincie in het revolverend fonds (incl. wanneer het revolverend fonds een verbonden partij is: percentage aandeelhouderschap);
- Financiële aansprakelijkheid;
- Mate van zeggenschap van de provincie bij het verstrekken van garanties/leningen door het revolverend fonds;
- Mate van revolverendheid;
- Omvang garanties/leningen verstrekt door revolverend fonds.

Bevinding 4

De provincie Zuid-Holland heeft een belang in vier revolverende fondsen. Het financieel belang van de provincie in deze fondsen is totaal € 132,7 geplaatst aandelenkapitaal en € 33,5 mln. gestort aandelenkapitaal. De totale omvang van deze fondsen is € 178,3 mln. geplaatst en € 79,1 mln. gestort. De vier fondsen worden beheerd door externe partijen, zijnde vennootschap. De provincie heeft geen zeggenschap bij het verstrekken van garanties en leningen door de revolverende fondsen. De zeggenschap en de verantwoordelijkheid voor de risico's die daarmee samenhangen liggen bij deze externe partijen. Het financieel risico dat de provincie loopt bij de fondsen is maximaal gelijk aan het provinciaal aandeel in het fonds. De afgesproken mate van revolverendheid bij ENERGIIQ en het Warmteparticipatiefonds is 100%, bij de andere revolverende fondsen is de mate van revolverendheid niet expliciet afgesproken. Voor twee fondsen is de looptijd onbepaald. Voor de andere twee fondsen is de looptijd 15 en 30 jaar.

Toelichting

In de onderstaande tabel is het overzicht opgenomen van de revolverende fondsen waar de Provincie Zuid-Holland een belang in heeft. Per fonds is informatie over entiteit, startdatum, looptijd, omvang (per 31-12-2017), aandeel Provincie Zuid-Holland (per 31-12-2017) en de afgesproken mate van revolverendheid opgenomen.³²

³² De informatie opgenomen in de tabel is afkomstig van en is aangegeven door de ambtelijke organisatie.

Tabel 2: Revolverende fondsen

Naam fonds	Entiteit	Start	Looptijd	Omvang	Aandeel provincie	Afgesproken mate van Revolverendheid
ROM Drechtsteden Capital BV	N.V. Onderdeel van ROM Drechtsteden Holding NV. Provincie is 0,1% aandeelhouder hiervan. De provincie is voor 48% aandeelhouder van het Fonds	2012	N.v.t.	€ 18,5 mln.	€ 8,9 mln. (kapitaalverstreking)	Niet expliciet afgesproken
Participatiemaatschappij InnovationQuarter B.V.	B.V. ROM Innovation Quarter B.V is 100% aandeelhouder. Provincie ZH is 40% aandeelhouder in de ROM	2013	N.v.t.	€ 59,8 mln.	€ 23,8 mln. (kapitaalverstreking)	Niet expliciet afgesproken
ENERGIIQ	B.V. Houdstermaatschappij Zuid-Holland B.V. is 100% aandeelhouder. Provincie ZH is hiervan 100% aandeelhouder.	2017	2032	€ 0,8 mln. gestort € 35 mln. geplaatst	€ 0,8 mln. gestort kapitaal € 35 mln. geplaatst kapitaal ³³	100%
Warmte ParticipatieFonds	B.V. Houdstermaatschappij Zuid-Holland B.V. is 100% aandeelhouder. Provincie ZH is hiervan 100% aandeelhouder.	2017	2047	€ 0 mln. gestort € 65 mln. geplaatst	€ 0 mln. gestort kapitaal € 65 mln. geplaatst kapitaal ³⁴	100%

De provincie Zuid-Holland heeft een belang in vier revolverende fondsen, te weten 'Participatiemaatschappij InnovationQuarter B.V.', 'ENERGIIQ', 'Warmte ParticipatieFonds' en 'ROM Drechtsteden Capital BV'. Voor de participatiemaatschappij, ENERGIIQ en het Warmte ParticipatieFonds geldt dat het provinciaal belang loopt via de InnovationQuarter BV respectievelijk de Houdstermaatschappij Zuid-Holland BV. De revolverende fondsen betreffen aparte entiteiten, zijnde vennootschappen. De zeggenschap voor het verstrekken van garanties en leningen door het revolverende fonds ligt buiten de provincie. De fondsen worden niet door de provincie zelf beheerd maar door externe partijen waarbij per fonds specifieke rolverdelingen zijn afgesproken. De provincie

³³ Geplaatst kapitaal is het kapitaal waarop de vennootschap recht op heeft. Het gestort kapitaal is het daadwerkelijk verstrekte kapitaal.

³⁴ Geplaatst kapitaal is het kapitaal waarop de vennootschap recht op heeft. Het gestort kapitaal is het daadwerkelijk verstrekte kapitaal.

Zuid-Holland is aandeelhouder van de fondsen en heeft vanuit die rol invloed op de revolverende fondsen. Dit gebeurt ook door het formuleren van randvoorwaarden waaraan de fondsen moeten voldoen bij het verstrekken van leningen en garanties. De participatie van de provincie vindt plaats door middel van kapitaalverstrekkingen.

De looptijd de twee oudste fondsen (Participatiemaatschappij InnovationQuarter B.V. en ROM Drechtsteden Capital BV) zijn onbepaald. De looptijd van ENERGIIQ is tot 2032 (15 jaar) en van het Warmte ParticipatieFonds tot 2047 (30 jaar). Voor de twee oudste fondsen is de mate van revolverendheid niet expliciet afgesproken. Voor de twee nieuwste fondsen is de mate van revolverendheid 100%.

Het overzicht geboden in tabel 2 is gebaseerd op informatie zoals aangeleverd door de ambtelijke organisatie. Over het verenfonds is geen informatie aangeleverd. In de jaarstukken 2017 en de website van de provincie wordt het verenfonds wel als een revolverend fonds omschreven.³⁵ Omdat de leningen worden verstrekt in eigen beheer van de provincie, er geen externe beheerders bij zijn betrokken en de verstrekte leningen als leningen op de balans bij de provincie komen, wordt het verenfonds ambtelijk formeel niet als een revolverend fonds beschouwd.

4.3 Informatievoorziening PS

De Rekenkamer geeft in deze paragraaf inzicht in de wijze waarop en de mate waarin PS worden geïnformeerd over de revolverende fondsen.

Beoordelingscriterium 5a:

PS zijn voorafgaand aan het instellen van een revolverend fonds geïnformeerd over het financieel risico, de revolverendheid en de invloedsmogelijkheden.

Beoordelingscriterium 5b:

PS worden periodiek geïnformeerd over het financieel risico en de revolverendheid van de bestaande revolverende fondsen.

Bevinding 5

GS hebben een handreiking voor de inzet van revolverende fondsen vastgesteld. De handreiking bevat een checklist om op een gestructureerde wijze de afwegingen te maken die nodig zijn bij het oprichten van of deelnemen aan een privaatrechtelijk vormgegeven revolverend fonds. Bij de twee fondsen die na vaststelling van de handreiking zijn ingesteld, zijn PS conform de handreiking geïnformeerd en betrokken over het financieel risico, de revolverendheid en de beïnvloedingsmogelijkheden. PS worden periodiek geïnformeerd over het financieel risico en de revolverendheid van de bestaande revolverende fondsen via de jaarplannen en jaarstukken. Een integraal overzicht van de revolverende fondsen ontbreekt in de p&c stukken van de provincie.

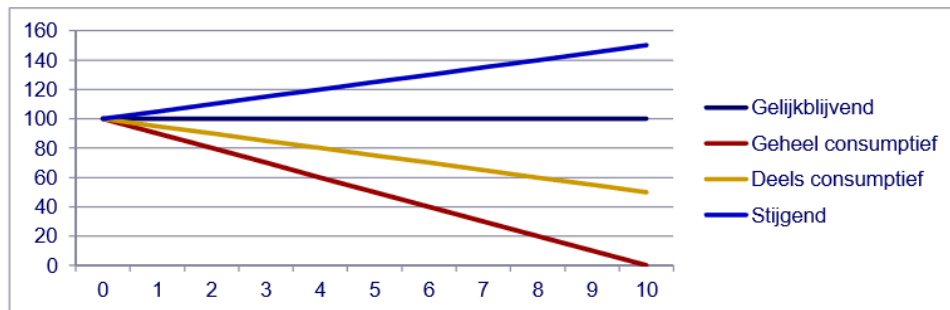
Toelichting

Voor revolverende fondsen hebben GS een handreiking voor de inzet van revolverende fondsen vastgesteld.³⁶ In deze handreiking wordt aangegeven welke wet- en regelgeving van toepassing is op de fondsen. In de handreiking is een checklist opgenomen om op een gestructureerde wijze de afwegingen te maken die nodig zijn bij het oprichten van of deelnemen aan een privaatrechtelijk vormgegeven revolverend fonds. Zo wordt ingegaan op de noodzakelijke risicoanalyse en risicodeking alsook op de te kiezen rechtsvorm. Tevens worden

³⁵ Provincie Zuid-Holland (2018), Jaarstukken 2017, p. 327. Zie ook: <https://www.zuid-holland.nl/@13564/verenfonds/>

³⁶ Provincie Zuid-Holland (2016), Handreiking revolverende fondsen provincie Zuid-Holland.

verschillende varianten geschetst voor de mate waarin een fonds revolverend kan zijn. Onder andere weergegeven in de onderstaande figuur. De varianten zijn gebaseerd over de mate waarin het fonds aan omvang afneemt (deels of geheel consumptief), gelijk blijft of groeit (stijgend).

Figuur 2 Varianten voor de mate waarin een fonds revolverend kan zijn. Uit: Handreiking revolverende fondsen provincie Zuid-Holland.

De in de handreiking opgenomen aandachtspunten moeten bij de oprichting van een fonds worden uitgewerkt in een investeringsstrategie. Deze investeringsstrategie wordt voorgelegd aan PS. Op deze wijze worden PS betrokken bij de instelling van een fonds en worden zij geïnformeerd over het financieel risico, de revolverendheid en de invloedsmogelijkheden.

De besluitvorming met betrekking tot de twee fondsen gestart in deze bestuursperiode en na vaststelling van de handreiking zijn onderzocht. Daaruit blijkt dat PS conform de handreiking geïnformeerd en betrokken zijn over het financieel risico, de revolverendheid en de beïnvloedingsmogelijkheden. Het eerste fonds is het Warmteparticipatiefonds. De investeringsstrategie voor dit fonds is op 29 maart 2017 door PS vastgesteld.³⁷ Daarmee stemmen PS in met de oprichting van dat fonds onder beheer van de Houdstermaatschappij Zuid-Holland BV. In de strategie is de doelstelling vastgesteld, namelijk met de inzet van de warmtemiddelen bijdragen aan de realisatie van de energiedoelen zoals deze zijn geformuleerd in de energie agenda en het realiseren van een schaa sprong in de warmtemarkt in de provincie Zuid-Holland. Ook de mate van revolverendheid (100%) is daarin geëxpliciteerd. In de investeringsstrategie wordt ook ingegaan op de risico's en het risicomanagement. Voor het tweede fonds gestart in deze bestuursperiode en na vaststelling van de handreiking, ENERGIIQ, geldt eenzelfde aanpak en betrokkenheid van PS.³⁸

PS worden periodiek geïnformeerd over het financieel risico en de revolverendheid van de bestaande revolverende fondsen via de jaarplannen en jaarstukken.³⁹ Een integraal overzicht van de revolverende fondsen ontbreekt in de p&c stukken van de provincie. In de paragraaf verbonden partijen wordt wel informatie verschaft over de vennootschappen die de fondsen beheren, maar wordt geen gestructureerd en integraal overzicht van de afzonderlijke fondsen zelf geboden.

³⁷ Provincie Zuid-Holland (2017), Investeringsstrategie Warmteparticipatiefonds.

³⁸ Provincie Zuid-Holland (2016), Investeringsstrategie Energie-Innovatiefonds Zuid-Holland (ENERGIIQ). Vastgesteld door PS op 12 oktober 2016.

³⁹ Provincie Zuid-Holland, ambtelijk interview, 25 juni 2018. Bijvoorbeeld met de Jaarverslag InnovationQuarter 2016 en in de vorm van een informatiebijeenkomst voor PS op 3 mei 2018. Het Warmteparticipatiefonds en ENERGIIQ worden beheerd door de Houdstermaatschappij. Bij de besluitvorming door PS over de oprichting van de Houdstermaatschappij op 14 september 2016 is in de voordracht de wijze geregeld waarop PS worden geïnformeerd over de fondsen die de Houdstermaatschappij beheerd. Dit gebeurt door middel van de jaarstukken van de Houdstermaatschappij. Deze BV is in 2017 daadwerkelijk gaan functioneren.

Bijlage A | Uitstaande garanties en leningen op 31-12-2017

Naam organisatie / Garantie / Lening	Startdatum	Oorspronkelijke bedrag	Restantbedrag per 1-1-2017	Restantbedrag per 31-12-2017	Gewaarborgd door provincie (bij garantstelling)	Looptijd	Gehanteerd rente-percentage	Inzicht in financieel risico (en gedocumenteerd) (ja/nee)
Garanties								
Garantstellingen zorginstellingen		€ 11.361.000	€ 2.595.000	€ 2.090.000				
ASVZ Zuid West	-	€ 847.000	€ 94.000	€ 0	100%	2017	nvt	ja
St. Verpleeghuis Alblasserwaard W. Sliedrecht	-	€ 8.359.000	€ 2.388.000	€ 2.090.000	100%	2024	nvt	ja
Stichting Stadstoezicht	-	€ 2.155.000	€ 113.000	€ 0	100%	2017	nvt	ja
Garantstellingen overige		€ 14.209.000	€ 10.271.000	€ 9.270.000				
Waterbus (Aquabus b.v.)	25-11-2009	€ 8.869.000	€ 5.531.000	€ 5.010.000	100%	2021	nvt	nee
Groenfonds	1-3-1996	€ 5.340.000	€ 4.740.000	€ 4.260.000	100%	2023	nvt	nee
Totaal Garanties		€ 25.570.000	€ 12.866.000	€ 11.360.000				
Langlopende leningen								
Gemeente Pijnacker-Nootdorp	29-6-2012	€ 1.083.333	€ 920.833	€ 758.333	nvt	31 december 2024	4,0000%	ja
Gemeente Lansingerland	29-6-2012	€ 2.816.667	€ 1.950.000	€ 1.733.333	nvt	31 december 2024	4,0000%	ja
Collectief	6-4-2016	€ 570.000	€ 570.000	€ 570.000	nvt	1 april 2019	0,0000%	ja
Alblasserwaard/Vijfheerenlanden Coöperatieve U.A.								
Coöperatie De Groene Klaver U.A.	5-4-2016	€ 129.225	€ 129.225	€ 129.225	nvt	1 april 2019	0,0000%	ja

Naam organisatie / Garantie / Lening	Startdatum	Oorspronkelijke bedrag	Restantbedrag per 1-1-2017	Restantbedrag per 31-12-2017	Gewaarborgd door provincie (bij garantstelling)	Looptijd	Gehanteerd rente-percentage	Inzicht in financieel risico (en gedocumenteerd) (ja/nee)
Coöperatie Collectief Hoeksche Waard U.A.	5-4-2016	€ 85.940	€ 85.940	€ 85.940	nvt	1 april 2019	0,0000%	Ja
Collectief Agrarische Natuurvereniging "De Hollandse Venen"	7-4-2016	€ 100.000	€ 100.000	€ 100.000	nvt	1 april 2019	0,0000%	ja
Coöperatief Agrarisch Collectief Krimpenerwaard U.A.	15-4-2016	€ 64.000	€ 64.000	€ 64.000	nvt	1 april 2019	0,0000%	ja
Coöperatie Agrarisch Collectief Midden-Delfland U.A.	6-4-2016	€ 94.500	€ 94.500	€ 94.500	nvt	1 april 2019	0,0000%	ja
Vereniging Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer Rijn & Gouwe Wiericke	2-4-2016	€ 120.000	€ 120.000	€ 120.000	nvt	1 april 2019	0,0000%	ja
Vereniging Coöperatie Collectief Zuid-Hollandse eilanden	8-4-2016	€ 41.602	€ 41.602	€ 41.602	nvt	1 april 2019	0,0000%	ja
Irimar BV	4-9-2017	€ 487.000	€ 0	€ 478.883	nvt	1 september 2032	0,0000%	nee
Totaal Langlopende Leningen		€ 5.592.267	€ 4.076.100	€ 4.175.816				

Bijlage B | Geraadpleegde bronnen

- Art. 2 Wet financiering decentrale overheden (Wet Fido), BWBR001198
- InnovationQuarter (2017), Jaarverslag InnovationQuarter 2016
- Provincie Zuid-Holland (2012), Programmabegroting 2013
- Provincie Zuid-Holland (2013), Beleidsnota verbonden partijen 2013-2016
- Provincie Zuid-Holland (2013), Programmabegroting 2014
- Provincie Zuid-Holland (2013), Treasurystatuut 2014-2018
- Provincie Zuid-Holland (2014), Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer Zuid-Holland: Samen naar een nieuw stelsel.
- Provincie Zuid-Holland (2014), Jaarstukken 2013
- Provincie Zuid-Holland (2014), Programmabegroting 2015
- Provincie Zuid-Holland (2015), Hoofdlijnenakkoord 2015-2019: Zuid-Holland slimmer, schoner en sterker.
- Provincie Zuid-Holland (2015), Jaarstukken 2014
- Provincie Zuid-Holland (2015), Programmabegroting 2016
- Provincie Zuid-Holland (2015), Subsidieregeling natuur- en landschapsbeheer Zuid-Holland 2016.
- Provincie Zuid-Holland (2016), Beleidsnota verbonden partijen 2016-2019
- Provincie Zuid-Holland (2016), Beleidsnota weerstandsvermogen en risicobeheersing
- Provincie Zuid-Holland (2016), Financiële verordening provincie Zuid-Holland 2017
- Provincie Zuid-Holland (2016), Gedragscode ambtelijke integriteit
- Provincie Zuid-Holland (2016), Handreiking revolverende fondsen provincie Zuid-Holland.
- Provincie Zuid-Holland (2016), Investeringsstrategie Energie-Innovatiefonds Zuid-Holland (ENERGIQ). Vastgesteld door PS op 12 oktober 2016.
- Provincie Zuid-Holland (2016), Jaarrekening 2015
- Provincie Zuid-Holland (2016), Programmabegroting 2017
- Provincie Zuid-Holland (2016), Subsidieregeling mobiliteit Zuid-Holland 2017
- Provincie Zuid-Holland (2016), Voorjaarsnota 2016, Voordracht GS inzake Voorjaarsnota 2016 en Subsidieplafonds 2016 en Vaststelling en aanpassing subsidieplafonds 2016 en 2017.
- Provincie Zuid-Holland (2017), Besluit definitief oprichten Houdstermaatschappij
- Provincie Zuid-Holland (2017), Besluit Financiële bijdrage voor Waste to Chemicals
- Provincie Zuid-Holland (2017), Investeringsstrategie Warmteparticipatiefonds
- Provincie Zuid-Holland (2017), Jaarstukken 2016
- Provincie Zuid-Holland (2017), Najaarsnota 2017 en Subsidieplafonds 2017
- Provincie Zuid-Holland (2017), Organogram provincie Zuid-Holland
- Provincie Zuid-Holland (2017), Veerdienst Krimpen aan de Lek – Kinderdijk maakt gebruik van revolverend verenfonds , <https://www.zuid-holland.nl/@18440/veerdienst-krimpen/>
- Provincie Zuid-Holland (2017), Wijziging Mandaatbesluit van GS van Zuid-Holland voor de provinciale organisatie
- Provincie Zuid-Holland (2018), Jaarstukken 2017
- Provincie Zuid-Holland (2018), Revolverend Verenfonds (§ 12 SRM 2017), <https://www.zuid-holland.nl/@13564/verenfonds/>
- Provincie Zuid-Holland, ambtelijk interview, 25 juni 2018
- Provincie Zuid-Holland, ambtelijke interview, 12 december 2017
- Provincie Zuid-Holland, telefonisch gesprek, 23 juli 2018

| Bijlage C | Geraadpleegde personen

- Mary-Ann Mooiman, Adviseur risicomanagement, 2 januari 2018
- Paul van Arragon, Afdeling Financiële en Juridische Zaken (bureau strategische bedrijfsvoering), 12 januari 2018
- Jan van Haastdrecht, Eenheid verbonden partijen, 12 januari 2018
- Erik Hermans, Eenheid verbonden partijen, 12 januari 2018 en 25 juni 2018
- Maarten Meijvogel, Afdeling Financiële en Juridische Zaken (bureau strategische bedrijfsvoering), 12 januari 2018 en 25 juni 2018
- Jeannette Baljeu, Gedeputeerde Financiën, 28 augustus 2018

| Colofon |

Randstedelijke Rekenkamer

Teleportboulevard 110

1043 EJ Amsterdam

020 – 58 18 585

info@randstedelijke-rekenkamer.nl

www.randstedelijke-rekenkamer.nl